Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

February - 2019 SPECIAL ISSUE- 135 (C)

आधुनिक मराठी साहित्य : विविध प्रवाह

Guest Editor :
Dr. R. S. Patil
Principal,
P.S.G.V.P. Mandal's S.I.P. Arts, G.B.P. Science & S.T.K.V.S. Commerce College, Shahada
Dist. Nandurbar [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue :
Prof. Pankaj Shirsale
Head, Dept. of Marathi
P.S.G.V.P. Mandal's S.I.P. Arts, G.B.P. Science & S.T.K.V.S. Commerce College, Shahada
Dist. Nandurbar [M.S.] INDIA

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar
Yeola, Dist. Nashik (MS) India.

This journal is inde[illegible]
- UGC Approved Jou[illegible]
- Scientific Journal [illegible]
- Cosmos Impact Fa[illegible] (CIF)
- Global Impact Facto[illegible]
- International Impa[illegible] Services
- Indian Citation Index [illegible]
- Dictionary of Research [illegible]

Savitribai College of Arts
ID. No. [illegible]/56/1990

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 135 (C)- आधुनिक मराठी साहित्य : विविध प्रवाह
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखक/लेखिका	पृ.क्र.
1	ख्रिस्तपुराण : स्वरूप, विशेष आणि तत्कालीन योगदान	प्राचार्य डॉ. वेदश्री थिगळे	07
2	मराठीतील ग्रामीण साहित्य प्रवाह : एक चिंतन	डॉ. जितेंद्र शिरसे	14
3	मराठी साहित्यातील क्रांतिदर्शी विचारांची यात्रा : दलित साहित्यप्रवाह	प्रा. धनाजी भिसे	18
4	मुस्लीम कवितेतील सामाजिक बांधिलकी	प्रा. युवराज भामरे	24
5	कोल्हाट्याचं पोर' एक सामाजिक दस्तऐवज	प्रा. पंकज शिरसाळे	31
6	दलित स्त्री लेखिकांचे लेखन	प्रा. देवेंद्र निकम	33
7	आधुनिक आदिवासी मराठी साहित्याची समीक्षा	प्रा. ज्ञानेश्वर म्हात्रे	38
8	स्त्रीवादी साहित्य प्रवाह	प्रा. मनीषा डोंगरे	42
9	जागतिकीकरण आणि आदिवासी लोककला	डॉ. सी. एस. करंके	45
10	मराठी ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह	डॉ. देविदास शेटे	48
11	दलित स्त्री आत्मकथनातील जीवनदर्शन	डॉ. भारती बेंडाळे	55
12	मराठी साहित्यातील स्त्रीवादाचे स्वरूप व जाणीवा	डॉ. दिनेश पाटील	59
13	अहिराणी ओवीगीतातील स्त्रीवादी चिंतन	डॉ. सुधा खराटे	62
14	आदिवासी काव्यप्रवाहाचे स्वरूप	प्रा. गौतम थोरात	66
15	ग्रामीण साहित्य : स्वरूप आणि प्रेरणा	डॉ. हिरालाल पाटील	71
16	१९९० नंतरची दलित कथा	ज्योत्स्ना इंगळे	74
17	आदिवासी साहित्य प्रवाहाचे योगदान	कुंडलिक पारधी	9
18	मुस्लिम मराठी साहित्य प्रवाह आणि मराठी कथा	डॉ. प्रशांत लगडे	84
19	नव्वदोत्तर ग्रामीण कादंबरी : एक चिंतन	डॉ. रजनी लुंगसे	89
20	ग्रामीण कवी ना.धों.महानोर आणि केदारनाथ सिंह यांच्या कवितेतील निसर्गचित्रण	महेश रणदिवे	92
21	मराठी साहित्यातील स्त्रीवाद	प्रा. मंगला चौधरी	97
22	ग्रामीण कादंबरी साहित्य प्रवाह	प्रा. निलेश लंगोटे	100
23	दलित साहित्य आणि घटनात्मक मूल्ये	डॉ. प्रकाश भामरे	108
24	एका पुरुषाने स्त्रीवादी दृष्टीकोनातून स्त्रीमनाचा घेतलेला शोध म्हणजे 'आई रिटायर होतेय' हे नाटक	प्रा. मंगला पाटील	112
25	मराठीतील विज्ञान साहित्य प्रवाह	प्रा. प्रिया नेर्लेकर	115
26	दलित साहित्याची संकल्पना व स्वरूप	पूनम गोसावी	128
27	वाहरू सोनवणे- आदिवासी साहित्य प्रवाहातील एक नामवंत कवी	डॉ. रविंद्र पाटील	133
28	मराठी ग्रामीण साहित्य प्रवाह	डॉ. राजेंद्र काकुस्ते	137
29	आनंद यादव यांच्या कादंबरीतील ग्रामीणता (गोतावळा)	प्रा.राजेंद्र निकुंभे	140
30	खानदेशातील दलित स्त्रियांच्या ओवीगीतातील भावविश्व	डॉ. रत्ना जवरास	144
31	स्त्रीवादी साहित्य	डॉ. विठ्ठल केदारी	152
32	आदिवासी लोककलांची विविध रूपे	डॉ. राखी सलगर	156
33	ग्रामीण साहित्यातील प्रादेशिकता आणि सामाजिक दृष्टीकोन	प्रा. संगिता आहिरे	159
34	आदिवासी साहित्य प्रवाह	डॉ. संजय महाले	163
35	आधुनिक मराठी साहित्य प्रवाह : विज्ञान साहित्य	डॉ.संजय शिंदे	168
36	आदिवासी कवितेतील विद्रोह	डॉ. सुधाकर बो[illegible]	174

Website – www.researchjourney.net
Email – researchjourney2014gmail.com

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar, Reg. No. PU/AN/A/ 58/1999
PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 135 (C)- आधुनिक मराठी साहित्य : विविध प्रवाह
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February-2019

मराठी ग्रामीण साहित्याचा प्रवाह

प्रा.डॉ. देविदास मल्हारी शेटे,
मराठी विभाग प्रमुख,
सावित्रीबाई कला महाविद्यालय,पिंपळगाव पिसा
सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ,पुणे

१९६० नंतर मराठी साहित्यात जे महत्वपूर्ण साहित्यप्रवाह निर्माण झाले त्यातील ग्रामीण साहित्य ह्या साठोत्तरी साहित्य प्रवाहात ग्रामीण जीवनाचे प्रतिबिंब विशेषत्वाने दिसू लागले. ग्रामीण जीवन प्रामुख्याने शेतीनिष्ठ असल्याने ग्रामजीवन आणि ग्रामीण साहित्याचा संबंध अतूट आहे.गावगाडयाचे स्वरुप, जातीबध्द समाजरुप ,संयुक्त कुटुंबपध्दती, बारा बलुतेदारी हे सर्व लक्षात घेतल्याशिवाय ग्रामीण साहित्याचा विचार करता येणार नाही. हा विचार प्रथमत: महात्मा फुले यांनी नवलीय रत्न,शेतकऱ्याचा आसूड या आपल्या साहित्यात अत्यंत प्रभावीपणे मांडलेला दिसून येतो. ग्रामीण समाजव्यवस्थेत जो अन्याय, अत्याचार, शोषण, पिळवणूक चालत आली आहे. ज्याचा साहित्यात फारसा विचार केला गेला नाही हाच विषय ग्रामीण साहित्याचे मूळ आहे.

ग्रामीण साहित्याचे मूळ भूतकाळात शोधली, इतिहासाचा शोध घेतला तर असे ठळकपणे लक्षात येते की, संत साहित्याचा व ग्रामीण साहित्याचा खुप जुना व जवळचा संबंध आहे. संत नामदेव, संत एकनाथ, संत सावतामाळी, संत सेनान्हावी, संत चोखामेळा, संत तुकाराम यांच्या रचनांमध्ये ग्रामीण साहित्याचे बंध सापडतात. डॉ.नागनाथ कोत्तापल्ले याबाबत म्हणतात की,'ज्या ग्रामव्यवस्थेमध्ये हे संतकवी राहतात ती ग्रामव्यवस्था त्यांच्या काव्यातून अजाणता का होईना प्रकट होत राहते.' ग्रामीण साहित्याने ग्रामीण जीवनातील अनुभवांचे क्षेत्र, त्याचा विस्तार , त्याचा वेगळेपणा, त्याचा मराठी साहित्याला असलेला नवेपणा ह्या स्थूल कक्षांची ओळख करुन दिली. ग्रामीण पातळीवर गरीब कष्टकऱ्यांचे शोषणकर्ते बदलू लागले आहेत. लोकशाहीच्या नावाखाली राजकारण निर्माण झाले. विविध सत्तास्थाने, आर्थिक सत्ता काबीज केल्या जाऊ लागल्या. धनाढय आणखी धनाढय झाले तर गरीब आणखी गरिबीत खितपत पडले. वैभवशाच्या निसर्गचक्रास तोंड देता देता आधीच मेटाकुटीस आलेला शेतकरी, कामकरी वर्ग आता मानवी राजकारणाचा, त्यामागे दडलेल्या अर्थकारणाचा खेळ बळी ठरु लागला.

ग्रामीण साहित्य विविधरंगी आहे. विचारप्रवृत्त करणारे तर आहेच पण काळजाचा ठाव घेणारेही आहे. रंजकता, करमणूकप्रधान साहित्याची परंपरा मोडून सरळ जीवनाला भिडणारे असे ग्रामीण साहित्य हे सामाजिक उद्रेकातून व वैचारिक अस्वस्थतेतून निर्माण झालेले आहे.खऱ्या अर्थाने ग्रामीण साहित्याची सुरुवात महात्मा फुले यांनी केली. ग्रामीण साहित्य म्हणजे काय? याचा शोध घेत असताना प्रथमत: आनंद यादव यांच्या व्याख्येकडे पहावे लागते. "खेडेगाव, येथील जीवन पध्दती, तेथील रीतीरिवाज, शेती, तेथील निसर्गाची मातीची एकात्म संस्कृतीला लाभलेली काही प्रादेशिक वैशिष्टय, मानवी जीवनाला त्याच प्रदेशानुसार पडलेल्या, आर्थिक सामाजिक, धार्मिक व ज्ञान विषयक मर्यादा व त्यातून उद्भवणारे प्रश्न आणि समस्या यांचा अंतर्भाव ग्रामीण कथेत केला". किंवा नागनाथ कोत्तापल्ले यांची "ग्राम वास्तवाच्या परिशीलनातून तयार होणारे साहित्य म्हणजे ग्रामीण साहित्य होय". आनंद यादव व नागनाथ कोत्तापल्ले यांच्या ग्रामीण साहित्यविषयीच्या मतांचा विचार केला असता ग्रामीण साहित्याची निर्मितीप्रक्रिया ही ग्रामसंस्कृती आणि ग्रामीण संवेदनशीलतेतून साकार होते. त्यामध्ये खेड्यांच्या जीवनातील सुख-दु:ख, जगण्यातील चढ-उतार, त्यांची लोकं, जगण्याची पध्दती, त्यांचे

Savitribai College of Arts, Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda · Reg. No. PU/AN/A/58/1999
PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 135 (C)- आधुनिक मराठी साहित्य : विविध प्रवाह
UGC Approved Journal
ISSN : 2348-7143
February 2019

आचारविचार, चालीरिती, रूढी-परंपरा अशा ग्रामजीवनाचे दर्शन घडविणाऱ्या वास्तवाचे चित्रण करणा-या साहित्यास ग्रामीण ही संज्ञा वापरली जाते. "महात्मा फुले यांनीच ग्रामीण साहित्याला वैचारिक अधिष्ठान प्राप्त करून दिले. महात्मा फुलेंच्या नंतर मराठी ग्रामीण साहित्यात वैचारिक साहित्य निर्माण झाले नाही. त्यामुळे महात्मा फुले हे आधुनिक ग्रामीण साहित्याचे जनक ठरतात." हे वासुदेव मुलाटे यांचे मत योग्य वाटते.

ग्रामीण कथेची पार्श्वभूमी

इ.स. १९२० मध्ये टिळक युगाचा अस्त झाला. आणि स्वातंत्र्य चळवळीचे नेतृत्व महात्मा गांधी यांच्याकडे आले. स्वातंत्र्य चळवळीमध्ये सर्वसामान्यांचा सहभाग वाढविण्यासाठी महात्मा गांधीनी ही चळवळ देशाच्या कानाकोप–या पर्यंत पोहचविली. महात्मा गांधीनी खेडयाचे महत्व लोकांना पटवून दिले. त्यामुळे शहरी लोकांचा खेडयाकडे बघण्याचा दृष्टीकोन बदलला. देशाची प्रगती साधायची असेल तर अगोदर खेडी सुधारली पाहिजे. खरा भारत खेडयात आहे. हे महात्मा गांधीचे विचार लोकांना आवडले.
परिणामत: सर्वांचे लक्ष खेडयाकडे लागले. या घटनेचा परिणाम साहित्या क्षेत्रावर झालेला दिसतो. साहित्यिकांनी ग्रामीण जीवन चित्रीत करण्याचा प्रयत्न सुरु केला. परंतु सुरवातीच्या कथा लेखनावर शहरी भोगवादी रंजनवादी लेखनाचा परिणाम दिसतो. त्यामुळे साहजिकच या कथेतून खेडयाचे खरंखुरे वास्तव जीवनचित्र याचे दर्शन होत नाही. या चित्रणामध्ये खुपच काल्पनिकता कृत्रिमपणा, आणि रंजकता दिसते.

इ.स.१९४० च्या दरम्यान कथालेखन करणारे श्री म.माटे यांच्या कथेमध्ये बदल दिसतो. त्यांची कथा स्वतंत्र वळणाची आहे. त्यांच्या उपेक्षितांचे अंतरंग या कथा संग्रहातून त्यांनी ग्रामीण जीवन चित्रण केले आहे. त्याच प्रमाणे बी. रघुनाथ यांनी देखील निजामी राजवटीत भरडून निघालेल्या शोषित ग्रामीण माणसाचे चित्रण केले आहे. चि.यं. मराठे (गावरान गोष्टी) यांनी देखील ग्रामीण जीवन चित्रित करण्याचा अल्पसा प्रयत्न केलेला दिसतो. वि.स.सुखटणकर, सरदेसाई, ग.ल. ठोकळ, र.वा. दिघे,द.रा.कवठेकर,म.भा.भोसले,इ. लेखकांनी ग्रामीण कथा लेखन केले आहे. दिघे यांच्या कथेतून ग्रामीण दु:ख व्यक्त झालेले दिसत असले तरी त्यांच्या लेखनाला अदभूततेची ओढ दिसते. त्यामुळे त्यांना खरखुरं ग्रामीण जीवन टिपता आले नाही. असेच म्हणावे लागते. १९२० ते १९४० या कालखंडातील ग्रामीण कथा अतिरंजित, काल्पनिक, भडक आणि करमणूक प्रधान असल्याने ती वास्तवापासून दूर गेलेली दिसते. एकूणच १९२० ते १९४० याकालखंडातील ग्रामीण कथा ग्रामीण जीवनाची नस पकडण्यात अयशस्वी झाली. कारण या कालखंडातील कथाकारांनी ग्रामीण जीवनाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतलेला नव्हता. त्यांच्या लेखनात प्रत्यक्ष जीवनातील वास्तवाचा अभाव जाणवतो. बदलेली परिस्थितीची मांडणी करुन त्यावर मात करणाऱ्या युवकाच्या कथा तयार झाल्या तर त्याचे अनुकरण होऊन ग्रामीण तरुणामध्ये नवी उमेद निर्माण होण्याची अपेक्षा करता येईल. मात्र तसे लेखन अपवादानेच घडते आहे. या अपवादमध्ये आसाराम लोमटे यांचा 'इडापिडा टळो', नारायण शिंदे यांचा 'वसगत सुगी', मधु सावंत यांचा 'पाण्यातील पायवाट' 'पानवळी' 'तिची वाटच वेगळी' जगदीश कदम यांचा 'मुंडदे', 'लिव्हन', 'आखर' या कथासंग्रहाचा समावेश करता येईल.

ग्रामीण कविता

काव्य हे मानवी मनातील भावनेचा स्वाभाविक अविष्कार असतो. मानवाच्या सुखदु:खाचे सहजपणे आणि समर्थपणे चित्रित करण्याचे काम कवितेने केले आहे. म्हणूनच प्रसिध्द कवी विल्यम वर्डस्वर्थ यांनी केलेली कवितेची व्याख्या 'चवमजतल पे जीम ेचवदजंदमवने वअमतसिवू व िचवूमतनिस मिमसपदहे' योग्य अशीच वाटते. भावनांचा

Savitribai College of Arts
I.D. No. PU/AN/A/ 58/1999
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar
PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

म्हणतात, ''साहित्य ही एक सामाजिक घटना आहे, कादंबरी हा समकालिन समाजवास्तव चित्रित करणारा एक वाङ्‌मयीन दस्तऐवज आहे याचे भान ग्रामीण कादंबरीने दाखविलेले आहे''

१९८० ते १९९० या कालखंडातील कादंबरीमधुन समकालिन समाजवास्तव वस्तुरुपाने मांडण्यात लेखक यशस्वी झाला आहे. १९९० नंतरच्या काळात भारताने मुक्त अर्थव्यवस्था स्विकारली त्यामुळे भारतात परकिय कंपन्यांचा संपर्क वाढला, जागतिकरणाला गती मिळाली, खाजगीकरणाला प्रोत्साहन मिळू लागले, यामधुन समाजात काही नव्या समस्या निर्माण झाल्या. पारंपारिक शिक्षणाविषयी उदासिनता वाढली, त्यामुळे बेकारी वाढली, प्रत्येक क्षेत्रामध्ये स्पर्धा वाढली, आधुनिक जीवनशैलीमध्ये वाढझाली, त्यामुळे आर्थीक, सामाजिक विषमता वाढीस लागली, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या वाढीस लागल्या, गरीब—श्रीमंत यांच्यातील दरी वाढत चालली. जागतिकीकरण, औदयोगिकरण, आधुनिकतावाद यामुळे ग्रामीण जीवनाचे कंबरडे मोडले. या सर्वाचे चित्रण कादबरीमधुन वेगळया पद्धतीने येवू लागले. यामध्ये विश्वास पाटील यांची 'झाडाझडती', रविंद्र शोभने यांची 'कोंडी', यामधुन वेगळे विषय येवू लागले. तसेच ज्योत्सना देवधर यांची 'आकित', रंगनाथ पठारे यांची 'ताम्रपट', बाबाराव मुसळे यांची 'पखाल' व 'वारूळ' यामधुन ग्रामीण जीवनातील शोषण, अन्याय, ताणतणाव यासारख्या गोष्टींमधुन अनेक समस्या ग्रामीण कादंबरीमधुन येवू लागल्या. यावदरम्याने विश्वास पाटील यांची 'पांगीरा', अरूण साधु यांची 'शापित', प्रशांत पोखरकर यांची 'गाव ढासळत आहे', माधव कोंडविलकर यांची 'एक होती कातळवाडी',अनंत भोयर यांची 'आभाळ झुंझ', धरणग्रस्तांच्या जीवनावर प्रकाश टाकणारी चंद्रकुमार नलगे यांची 'देवाची साथ', सदानंद देशमुख यांची 'तहान व बारोमास' रमेश अंधारे यांची 'पागोर, डेंबु', शंकर सखाराम यांची 'एस. ई. झेड', कृष्णा खोत यांची 'गावठाण व रौंदाळ', तसेच 'मेड इन इंडिया', 'निशाणी डावा अंगठा' या अलिकडच्या कादंबऱ्यांमधुन अधिक प्रभावीपणे व टोकदारपणे ग्रामीण जाणीवा व्यक्त होवू लागल्या. या सर्व कादंबऱ्यामधून त्यांनी शेती आणि शेतीशी निगडीत ग्रामीण माणुस यांचे बाराही महिने कसे शोषण होते याची चित्रण आले आहे. या काळातील कादंबऱ्यांचे एक वैशिष्ट्ये म्हणजे समाज जीवनातील कोणत्याही एका समुहाला त्या साकार करत नाहीत, तर समाजाचे सर्वांगिण चित्रण रेखाटण्याचा प्रयत्न करतात व ग्रामीण बोलीचा सहज, सुंदर अविष्कार सर्वच कादंबऱ्यामधुन दिसुन येतो. या दशकातील कादंबऱ्या विषयी डॉ. गणेश मोहिते आपल्या लेखात म्हणतात ''या काळातील कादंबरी ही समकालिन जीवनाशी नाते दृढ करते, समालिनजीवनाशय साकारते. काळाने निर्माण केलेल्या वास्तवाची विविध रूपे साकारता साकारता या व्यवस्थेच्या पाठीमागे असणाऱ्या शोषक प्रवृत्तींचा ही कादंबरी शोध घेते.''

एकंदरीत १९९० नंतरच्या ग्रामीणसाहित्याची अनेक बदलती रूपे आपणांस पाहवयास मिळतात. सर्वच साहित्यावर जागतिकीकरणाचा परिणाम झाला आहे. त्यामुळे ग्रामीण जीवनात खुपच मोठे बदल होत आहेत. ग्रामीण जीवनातला खरा माणुस हरवत चालला आहे. प्रत्येक माणुस स्वार्थी झालेला आहे. शेती तंत्रज्ञानातील बदल आधुनिक शेती पध्दती, औद्योगीकरण यामुळे प्रदुषणात झालेली वाढ तसेच निसर्गाचा असमतोलपणा याचा विपरीत परिणाम ग्रामीण जीवनावर व शेतीवर झाला असुन, अनेक खेडी विस्थापित झालेले आपण पाहतो आहोत. या सर्वाचे चित्रण ग्रामीण साहित्यमधून दिसुन येत आहे.

खऱ्या अर्थाने १९६० नंतरच्या ग्रामीण साहित्यामधून सुरुवातीला ग्रामीण जीवनाचे चित्र आले. १९८० नंतर त्यामध्ये हळूहळू बदल होवुन ग्रामीण जीवनाच्या समस्या येमांडू लागले. ग्रामीण जीवनाशी निगडीत असलेला शेतकरी यांच्या वाटयाला येणारी दु:ख आणि दारिद्रय यांचे चित्रण ग्रामीणसाहित्यमधुन यायला लागले. पूर्वीच्या ग्रामीण साहित्यमधील [illegible] सामाजिक समस्यांचे चित्रण ते [illegible] ग्रामीण

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

जीवनाशी निगडीत असलेला शेतकरी, दुष्काळ, निसर्गाचा असमतोलपणा, प्रदूषण यामुळे त्याच्या वाट्याला येणारे दुःख [illegible] राजकारण, अर्थकारण, धर्मकारण याचा शेतकरी जीवनावर झालेला परिणाम, [illegible] [illegible] अवस्था आली [illegible] शेतकरी समृद्ध न [illegible] [illegible] साहित्यामधून आले पाहिजे. जागतिकीकरणाला सामोरे जायचे असेल तर, जात, धर्म, पंथ, ग्रामीण, दलित यांच्या पलिकडे जाऊन विचार करावा लागेल.

संदर्भ–

१. ग्रामीण साहित्य एक चिंतन, भोसले द.ता.
२. ग्रामीण साहित्य चिंतन आणि चर्चा– डॉ. वासुदेव मुलाटे
३. डॉ. ठाकूर रविंद्र – मराठी ग्रामीण कादंबरी – स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे – पृ.क्र.८
४. संपादक, डॉ. भास्कर शेळके – 'मराठी दलित ग्रामीण कादंबरी तुलना'
५. डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले – 'साहित्याचा अन्वयार्थ', – स्वरुप प्रकाशन, औरंगाबाद, पृ.क्र. २२३
६. डॉ. रविंद्र ठाकूर – प्रवाह आणि प्रतिक्रिया , स्वरुप प्रकाशन, औरंगाबाद
७. डॉ. कोत्तापल्ले नागनाथ, मराठी कविता आकलन आणि आस्वाद, स्वरूप प्रकाशन, औरंगाबाद
८. डॉ. रा.गो. गाईकवाडे– ना.घ. देशपांडे आणि ना. धों. महानोर यांची कविता, पद्मगंधा प्रकाशन, पुणे.
९. ग्रामीण साहित्य चळवळ आणि आम्ही, मुलाटे वासुदेव, स्वरुप प्रकाशन,औरंगाबाद, प्र.आ. २००५
१०. मराठी ग्रामीण कथा – संपा. डॉ. आनंद यादव, द.ता. भोसले,

Savitribai College of Arts * ID. No. PU/AN/A/58/1999 * Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar

PRINCIPAL
Savitribai College of Arts
Pimpalgaon Pisa, Tal. Shrigonda, Dist. Ahmednagar